

# **Warszawa: Miasto podzielone (2019)** **— bezpowrotnie zabrane dzieciństwo**

Hanna Wach

**Adresat zajęć:** uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

**Rodzaj zajęć:** historia, koło historyczne.

**Cel ogólny zajęć:** Pogłębienie zainteresowań historycznych uczniów, budzenie ciekawości poznawczej dotyczącej przeszłości.

**Cele szczegółowe:**

Uczeń:

- kształtuje umiejętności syntetyzowania wiedzy w czasie i przestrzeni historycznej oraz w ciągach problemowych;
- dostrzega zmiany zachodzące w życiu społecznym;
- analizuje wydarzenia, zjawiska i procesy historyczne w kontekście epoki;
- dokonuje selekcji i hierarchizacji oraz konsoliduje informacje pozyskane z różnych źródeł wiedzy;
- analizuje film, interpretuje teksty kultury;
- pogłębia umiejętność analizy źródeł historycznych, w tym: analizy ikonografii, źródeł statystycznych, planu, źródeł pisanych.

**Metody pracy:** eksponująca, dyskusja dydaktyczna, burza mózgów, pogadanka.

**Formy pracy:** indywidualna, w grupach, z całą klasą.

**Środki i materiały dydaktyczne:** plan Warszawy z 1928 r., plan getta warszawskiego 1940–1942, zestawienia tabelaryczne (liczba szkół i uczniów w Warszawie dla ludności żydowskiej z lat 30. XX w.; kategorie osób angażujących się w ratowanie i ochronę żydowskich dzieci; grupy osób ratujących dzieci żydowskie; pomoc dzieciom i nastolatkom), ilustracje dzieci z getta, obwieszczenia niemieckie, zdjęcia dzieci, rodzin, zdjęcia uczestników filmu.

**Słowa kluczowe:** getto warszawskie, dzieci w getcie warszawskim, dzieci żydowskie w przedwojennej Warszawie, postawy społeczne, okupacja niemiecka w Warszawie.

**Czas:** 2 godziny lekcyjne + projekcja filmu (70 min).

**Bibliografia:** Ackerman D., *Azyl, Opowieść o Żydach ukrywanych w warszawskim getcie*, Świat Książki, Warszawa 2009 ■ *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 2: *Dzieci — tajne nauczania w getcie warszawskim*, oprac. R. Sakowska, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2000, dostęp przez: <https://cbj.jhi.pl/documents/739253/0/> ■ *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 5: *Getto warszawskie. Życie codzienne*, oprac. K. Person, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2011, dostęp przez: <https://cbj.jhi.pl/documents/741860/0/> ■ Balicka-Kozłowska H., *Mur miał dwie strony*, Bellona, Warszawa 2002 ■ Bartoszewski W., *Polacy — Żydzi — okupacja, fakty, postawy. Refleksje*, Horyzont, Znak, 2016 ■ Bauman J., *Zima o poranku. Opowieść dziewczynki z warszawskiego getta*, Znak, Warszawa 2009 ■ Dunin-Wąsowicz K., *Warszawa w latach 1939–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 287 ■ Grynberg H., Kostański J., *Sz muglerzy*, Wydawnictwo Twój Styl, Warszawa 2001 ■ Gutman I., *Żydzi warszawscy 1939–1943*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2003 ■ Engelking B., Leociak J., *Getto Warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2013 ■ Hirszweld L., *Historia jednego życia*, Warszawa 2000 ■ Meed W., *Po obu stronach muru. Wspomnienia z warszawskiego getta*, przedm. E. Wiesel, Wydawnictwo Jaworski, Warszawa 2003 ■ Nalewajko-Kulikow J., *Strategie przetrwania. Żydzi po aryjskiej stronie Warszawy*, Neriton, Warszawa 2004 ■ Prekerowa T., *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1982 ■ Sakowska R., *Dola dzieci w getcie warszawskim*, „Midrasz” 2002, nr 2 ■ Szuchta R., *Chłopiec z warszawskiego getta*, „Midrasz” 2002, nr 2 (58) ■ Szuchta R., *Odwaga małych sz muglerów z warszawskiego getta* [w:] *Cena odwagi*, pod red. Bartuś A., Trojański P., Fundacja na Rzecz MDSM i Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków/Oświęcim 2019, dostęp przez: [http://oipc.pl/pliki/CENA%20ODWAGI\\_Szuchta.pdf](http://oipc.pl/pliki/CENA%20ODWAGI_Szuchta.pdf) ■ *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, pod red. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, Warszawa 2007 ■ *Żydzi Warszawy: materiały konferencji w 100. rocznicę urodzin Emanuela Ringelbluma (21 listopada 1900–7 marca 1944)*, pod red. E. Bergman, O. Zienkiewicz, Warszawa 2000.

## **PRZEBIEG ZAJĘĆ:**

1. Nauczyciel wita uczniów na lekcji, podaje jej temat i cel, wprowadza młodzież w tematykę spotkania: określa czas i miejsce akcji filmu *Warszawa: Miasto podzielone* i przedstawia krótko jego tematykę oraz genezę<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Warto wykorzystać informacje zawarte w tekście wprowadzającym do tego pakietu: Świdziński W., *Patrząc na getto — „Warszawa: Miasto podzielone”* (2019) Erica Bednarskiego

2. Prowadzący zajęcia przedstawia podstawowe informacje na temat getta warszawskiego (okoliczności oraz daty jego założenia, odizolowania od miasta oraz likwidacji).
3. Następnie dzieli klasę na 4 grupy (4–6-osobowe). Rozdaje karty pracy dla poszczególnych grup, omawiając zadania, jakie przypadły im do wykonania. Określa czas pracy zespołów na 20–25 min.
4. Następuje projekcja filmu Erica Bednarskiego *Warszawa: Miasto podzielone* (2019), podczas której uczniowie przygotowują się do realizacji zadań z kart pracy.  
Grupa nr 1, żydowskie dzieci w przedwojennej Warszawie (karta pracy nr 1, ZAŁĄCZNIKI NR 1 i 7).  
Grupa nr 2, dzieci w getcie warszawskim — warunki życia (karta pracy nr 2, ZAŁĄCZNIKI NR 2 i 6).  
Grupa nr 3, getto warszawskie — los dzieci (karta pracy nr 3, ZAŁĄCZNIK NR 3).  
Grupa nr 4, ocalenie (karta pracy nr 4, ZAŁĄCZNIKI NR 4).
5. Następnie uczniowie, pracując w grupach, wykorzystują pozyskaną wiedzę: interpretują, zaznaczają na planie określone elementy, porównują okres międzywojenny z okupacją niemiecką, analizują tabele, dane statystyczne, interpretują ilustracje i teksty źródłowe, oceniają i wnioskuje, rozwiązują problemy, wypełniają karty pracy.
6. Po zakończeniu czasu przeznaczanego na realizację zadań nauczyciel proponuje podsumowanie pracy z wykorzystaniem planszy: *Życie dzieci getta warszawskiego* (ZAŁĄCZNIK NR 5). Liderzy poszczególnych grup przedstawiają zdobyte informacje, omawiają wnioski zapisane w swoich kartach i uzupełniają planszę narysowaną na tablicy — przyklejają w odpowiednich jej miejscach pojęcia znajdujące się w załączniku.
7. Prowadzący inicjuje rozmowę podsumowującą zajęcia wokół problemów związanych z tematem lekcji: *Warszawa: Miasto podzielone* — bezpowrotnie zabrane dzieciństwo. Moderuje rozmowę, zadając pytania:
  - a) W jaki sposób przedstawiono los dzieci żydowskich w filmie *Warszawa: Miasto podzielone*?
  - b) Jakie działania wobec żydowskich dzieci podejmował okupant niemiecki w Warszawie?
  - c) Jakie elementy życia codziennego dzieci żydowskich w getcie pokazane zostały w filmie?
  - d) Jakie jeszcze inne elementy codzienności składają się na ten obraz (wykorzystaj informacje z załączników)?
  - e) Jakie zmiany dotyczące życia dzieci żydowskich dokonały się w getcie warszawskim na przestrzeni lat 1940–1943 (wskaż minimum 4)?
  - f) Jakie były postawy Polaków wobec dzieci żydowskich z getta warszawskiego? Wskażcie je na podstawie filmu i analizowanych materiałów źródłowych.

# **Warszawa: Miasto podzielone (2019)** **— bezpowrotnie zabrane dzieciństwo**

Hanna Wach

**Adresat zajęć:** uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

**Rodzaj zajęć:** historia, koło historyczne.

**Cel ogólny zajęć:** Pogłębienie zainteresowań historycznych uczniów, budzenie ciekawości poznawczej dotyczącej przeszłości.

**Cele szczegółowe:**

Uczeń:

- kształtuje umiejętności syntetyzowania wiedzy w czasie i przestrzeni historycznej oraz w ciągach problemowych;
- dostrzega zmiany zachodzące w życiu społecznym;
- analizuje wydarzenia, zjawiska i procesy historyczne w kontekście epoki;
- dokonuje selekcji i hierarchizacji oraz konsoliduje informacje pozyskane z różnych źródeł wiedzy;
- analizuje film, interpretuje teksty kultury;
- pogłębia umiejętność analizy źródeł historycznych, w tym: analizy ikonografii, źródeł statystycznych, planu, źródeł pisanych.



**Metody pracy:** eksponująca, dyskusja dydaktyczna, burza mózgów, pogadanka.

**Formy pracy:** indywidualna, w grupach, z całą klasą.

**Środki i materiały dydaktyczne:** plan Warszawy z 1928 r., plan getta warszawskiego 1940–1942, zestawienia tabelaryczne (liczba szkół i uczniów w Warszawie dla ludności żydowskiej z lat 30. XX w.; kategorie osób angażujących się w ratowanie i ochronę żydowskich dzieci; grupy osób ratujących dzieci żydowskie; pomoc dzieciom i nastolatkom), ilustracje dzieci z getta, obwieszczenia niemieckie, zdjęcia dzieci, rodzin, zdjęcia uczestników filmu.

**Słowa kluczowe:** getto warszawskie, dzieci w getcie warszawskim, dzieci żydowskie w przedwojennej Warszawie, postawy społeczne, okupacja niemiecka w Warszawie.

**Czas:** 2 godziny lekcyjne + projekcja filmu (70 min).

 Zygmunt Walkowski				
 Israel Gutman				
Inne postacie				

3. Na podstawie filmu i materiału z ZAŁĄCZNIKA NR 1 (żydowskie dzieci w przedwojennej Warszawie) przedstaw zajęcia dzieci żydowskich w okresie przedwojennym.

4. Uzupełnij poniższą tabelkę:

Pomoc dla ludności żydowskiej w przedwojennej Warszawie.

Lp.	Formy pomocy	Komu udzielano pomocy	Kto udzielał pomocy
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			

## Karta pracy nr 2

Dzieci w getcie warszawskim — warunki życia

1. Obejrzyj film *Warszawa: Miasto podzielone*. Zwróć szczególną uwagę na postacie pokazanych w filmie dzieci.
2. Wykorzystując informacje filmowe i ilustracje z ZAŁĄCZNIKA NR 2 (dzieci w getcie warszawskim — warunki życia), opisz wygląd małych bohaterów i ich zajęcia.

Lp.	Wygląd dzieci	Czym się zajmują?	Co determinuje ich zachowania?	Reakcje otoczenia
1. Sceny w filmie				
2. Ilustracje w załączniku nr 2				
Wnioski				

3. Oglądając film i ilustracje z ZAŁĄCZNIK NR 2, wyjaśnij, dlaczego tak dużo dzieci przebywa na ulicach getta? Podaj minimum cztery przyczyny tego zjawiska.

- a) .....;      b) .....;  
c) .....;      d) .....

1. Na podstawie filmu oraz ZAŁĄCZNIKÓW NR 2 i NR 6 przedstaw warunki życia dzieci w getcie. Wypełnij poniższą tabelkę:

Liczba dzieci w getcie	Warunki mieszkaniowe	Żywność	Śmiertelność	Warunki higieniczne	Brak opieki dorosłych (dlaczego?)	Terror	Inne elementy

### Karta pracy nr 3

Getto warszawskie — los dzieci

- Obejrzyj film *Warszawa: Miasto podzielone*. Zwróć szczególną uwagę na wspomnienia bohaterów filmu dotyczące ich przeżyć w getcie warszawskim.
- Wykorzystując informacje z filmu oraz ZAŁĄCZNIK NR 3 (getto warszawskie — los dzieci), przedstaw, jakie marzenia mieli najmłodsi mieszkańcy getta w czasach okupacji. Uzupełnij poniższą tabelkę:

Marzenia	Elementy „bajkowe”	Elementy rzeczywiste	Pragnienia	Emocje	Obawy	Różnice pomiędzy bajką a rzeczywistością
W Bajce o królewiczu i cudownym kraju <sup>2</sup>						
Marzenia współczesnych dzieci						

3. Przedstaw rolę, jaką odgrywała praca w getcie dla dzieci:

- a) .....;      b) .....;  
c) .....;      d) .....

4. Mali szmuglerzy<sup>3</sup>



Dzieci niosące żywność do getta<sup>4</sup>

Małe racje żywnościowe w getcie, brak możliwości zarobkowania, a zatem brak również środków finansowych dla rodzin i brak żywności, powodowały ustawiczny głód. Jedynym rozwiązaniem było dostarczanie żywności spoza muru, ze strony aryjskiej. Mistrzami w tej dziedzinie były dzieci. Zwróć uwagę na sceny z filmu dotyczące małych szmuglerów.

Jak na nich reagowali ludzie w getcie? Wykorzystaj sceny z filmu i ZAŁĄCZNIK NR 3 (getto warszawskie — los dzieci), wypełniając następującą tabelkę:

<sup>2</sup> Zajęcia z wykorzystaniem Bajki, <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/educational-materials/ghetto-lodz/classes-using-tales.html>

<sup>3</sup> Na podstawie wypowiedzi Agnieszki Żółkiewskiej w audycji radiowej *Mali Szmuglerzy odraczeni w getcie wyrok śmierci*, <https://www.polskieradio.pl/8/404/Artykul/1478612,Mali-Szmuglerzy-odraczali-w-getcie-wyrok-smierci>

<sup>4</sup> Fotografia pochodzi ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego, <https://natemat.pl/149309,nie-tylko-niemiec-ale-i-glod-był-smiertelny-wrogiem-tak-walczyli-z-nim-mali-bohaterowie-getta#>

Co to jest szmugiel?	Dlaczego dzieci zajmowały się szmuglem?	Co szmuglowały dzieci?	Jakie groziły im za to kary?	Reakcje otoczenia w getcie	Wnioski
1. ....	1. ....	1. ....	1. ....	1. ....	1. ....
2. ....	2. ....	2. ....	2. ....	2. ....	2. ....
	3. ....	3. ....	3. ....	3. ....	3. ....
	4. ....	4. ....	4. ....	4. ....	4. ....
		5. ....			

## Karta pracy nr 4

### Ocalenie



1. Obejrzyj film: *Warszawa: Miasto podzielone*. Zwróć uwagę na wspomnienia uczestników filmu dotyczące ich ocalenia z getta warszawskiego.
2. Na podstawie filmu i ZAŁĄCZNIKA NR 4 (ocalenie) wynotuj, w jaki sposób i dlaczego ratowano dzieci z getta warszawskiego. Wypełnij poniższą tabelkę:

Dzieci z sierocińca siostr franciszkanek<sup>5</sup>

Lp.	Kto udzielał pomocy dzieciom z getta?	Dlaczego udzielano tej pomocy?	Rodzaje tej pomocy	Jakie były skutki udzielania pomocy dzieciom z getta?
1.				
2.				
3.				
4.				

<sup>5</sup> Fotografia pochodzi z archiwum Katarzyny Meloch, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/irena-sendlerowa/dzieci-ireny-sendlerowej>



3. Na podstawie filmu i ZAŁĄCZNIKA NR 4 przedstaw dalsze losy ocalałych dzieci. Spośród zapisanych elementów wybierz te (minimum 3), które dawały największe szanse na ocalenie dzieci. Ułóż je w kolejności od najważniejszych po mniej ważne: ukrycie po stronie aryjskiej w zamian za odpłatność; umieszczenie w rodzinie zastępczej; umieszczenie w miejskich zakładach opiekuńczych; umieszczenie w klasztorze; bezinteresowne ukrycie; dostarczanie jedzenia dzieciom.

a) .....; b) .....

c) .....

Załączniki do scenariusza zajęć znajdziesz na wortalu [www.edukacjafilmowa.pl](http://www.edukacjafilmowa.pl) w zakładce Warszawskie fale historii 2.

## ZAŁĄCZNIK NR 1

### Żydowskie dzieci w przedwojennej Warszawie

#### 1. Społeczność żydowska Warszawy w latach 30. XX w.<sup>1</sup>

Społeczeństwo żydowskie w przedwojennej Warszawie składało się w większości z ludzi ubogich. Zajmowali się oni handlem, rzemiosłem i finansami. Gmina starała się pomagać najbiedniejszym. Przyznawała zapomogi, finansowała ambulatoria, aptekę, kuchnię i schronisko dla sierot.

Wielu Żydów korzystało z pomocy instytucji dobroczynnych, np. American Jewish Joint Distribution Committee (Joint). W drugiej połowie lat 30. XX w. pomocą gminy zostali także objęci uchodźcy z Niemiec.

#### 2. Dzieciństwo przed II wojną światową



Dzieci w żydowskiej szkole, rok 1924 r.<sup>2</sup>



Dziecko idące do szkoły<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Na podstawie: *Historia społeczności*, <https://sztetl.org/pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/99-historia-spoleczności/138212-historia-spoleczności>

<sup>2</sup> Fot. Alter Kacyzne, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gy%C3%B0ingar.jpg>

<sup>3</sup> Fotografia nieznanego autora ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, [https://sztetl.org/pl/pl/file/78595?ref=gallery&filter\\_309\[729\]=729&](https://sztetl.org/pl/pl/file/78595?ref=gallery&filter_309[729]=729&)

Liczba szkół i uczniów w Warszawie dla ludności żydowskiej<sup>4</sup> z lat 30. XX w.

Lp.	Typ szkoły	Liczba szkół	Liczba uczniów	Brak danych
1.	Powszechne	53	4900	z 23 szkół
2.	Gimnazja i licea	24	4874	—
3.	Seminaria religijne	3	95	z 2 seminariów
4.	Jesziwy	21	2202	z 2 szkół
5.	Talmud-Tory (gminne szkoły początkowe)	13	2473	z 3 szkół
6.	Bet Jaakow i szkoły religijne żeńskie	7	639	z 2 szkół
7.	Chedery	82	4635	z 3 szkół
Razem		203	19 818	z 37 szkół

„W roku szkolnym 1936/37 gimnazja ogólnokształcące ukończyło w Polsce 4132 osoby spośród młodzieży wyznania mojżeszowego na ogólną liczbę 21 915 absolwentów (co stanowi 18%), a dyplomy ukończenia wyższych uczelni uzyskało 911 Żydów na 6114 absolwentów (tj. 15%)”<sup>5</sup>.

### 3. Antysemityzm w szkole

„W latach 30. XX w. nastąpił w Warszawie wzrost antysemityzmu. Na uczelniach wyższych nacjonalistyczne organizacje studenckie głosiły hasło: *numerus clausus*, czyli ograniczenia liczby studentów żydowskich na uczelniach w Polsce. Towarzyszyła mu akcja getta ławkowego. W końcu lat 30. pojawiło się hasło: *numerus nullus* — całkowitego niedopuszczenia młodzieży żydowskiej do studiów.

Pomimo ograniczeń, inteligencja pochodzenia żydowskiego stanowiła przed drugą wojną światową znaczny odsetek tej grupy, a wśród wolnych zawodów jej przedstawiciele stanowili nawet ponad 50% (np. w grupie lekarzy czy adwokatów). Taka sytuacja powodowała protesty środowisk reakcyjnych przeciwko studentom żydowskim, głównie grup endeckich, walczących o *numerus clausus* czy później o *numerus nullus*<sup>6</sup>.

<sup>4</sup> Dylewski A, *Szkolnictwo żydowskie w II RP*, cz. 1, <https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska/historia-zydow-w-polsce/szkolnictwo-zydowskie-w-ii-rp-cz-1>

<sup>5</sup> Bartoszewski W. *Wszystko co chciałbyś wiedzieć o żydostwie w przedwojennej Polsce. Podsumowanie tematu według Władysława Bartoszewskiego*, <https://twojahistoria.pl/2017/10/09/wszystko-co-chcial-bys-wiedziec-o-zydostwie-w-przedwojennej-polsce-podsumowanie-tematu-wedlug-wladyslawa-bartoszewskiego/>

<sup>6</sup> Trębacz Z., *Antysemityzm uniwersytecki w dwudziestoleciu międzywojennym*, [http://www.jhi.pl/uploads/attachment/file/1448/ZTreback\\_Antysemityzm-uniwersytecki.pdf](http://www.jhi.pl/uploads/attachment/file/1448/ZTreback_Antysemityzm-uniwersytecki.pdf)

#### 4. Ludność żydowska w Warszawie w końcu lat 30. XX wieku

Społeczność żydowska Warszawy w latach 30. XX w. składała się w większości z ludzi ubogich. Zajmowali się oni rzemiosłem, drobnym handlem i finansami. Gmina starała się pomagać najbiedniejszym. Przyznawała zapomogi, finansowała ambulatoria, aptekę, kuchnię i schronisko dla sierot. Wielu Żydów korzystało z pomocy instytucji dobroczynnych, np. American Jewish Joint Distribution Committee (Joint). W drugiej połowie lat 30. XX w. pomocą gminy zostali także objęci uchodźcy z Niemiec.

#### 5. Żydowska rodzina



Tradycyjna żydowska rodzina była wielopokoleniowa, wspierająca się i pomagająca sobie. Lata 30. XX w. to także okres powolnych „pęknięć” w rodzinach na skutek pojawiającego się negatywnego stosunku do tradycyjnej religii. Młodzież odrzucała swaty małżeńskie, miała częstokroć poglądy lewicowe, polonizowała się.

Żydowska rodzina<sup>7</sup>

„Po raz pierwszy w polskiej historii dominująca większość młodego pokolenia Żydów mówiła po polsku, a polscy i żydowscy rówieśnicy nigdy jeszcze nie byli kulturowo tak sobie bliscy”<sup>8</sup>.

Rodziny żydowskie utrzymywały w tym czasie kontakty głównie w okresie świąt religijnych. W tradycyjnej żydowskiej rodzinie pracowali mężczyźni, a kobiety zajmowały się domem i dziećmi. W niewielu przypadkach kobiety pracowały chałupniczo, chcąc wesprzeć finansowo rodzinę.

W czasie okupacji stale obniżał się status finansowy rodziny. Zarządzenia niemieckie, grabieże, łapanie do pracy przymusowej i obozów spowodowały, że jeszcze przed utworzeniem getta w Warszawie (listopad 1940 r.) zarobki utraciło 70–80 tys. żydowskich rodzin. W 1941 r. od 54% do 71% przebywających w getcie ludzi pozbawionych było stałej pracy, a tym samym odciętych od źródeł utrzymania dla całej rodziny<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: Grupińska A., *Z opowieści polskich Żydów (12)*, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/3558-z-opowieści-polskich-zydow-12.html>

<sup>8</sup> Kaszczyszyn P., *Stracona szansa na „polską żydowskość”*, <https://klubjagiellonski.pl/2019/01/25/stracona-szansa-na-polska-zydowskosc/>

<sup>9</sup> Engelking B., Leociak J., *Getto Warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2013, s. 440.

W getcie warszawskim, w czasie niemieckiej okupacji, tradycyjny model rodziny zaczął się zmieniać. Rodziny „rozsypywały się, ginęły, niknęły”<sup>10</sup>.

## ZAŁĄCZNIK NR 2

### Dzieci w getcie warszawskim — warunki życia



„W getcie wszystkie pory roku miały ten sam kolor, a dzieci pytały rodziców, jak wyglądają kwiaty i co to jest rzeka (...)”<sup>11</sup>.

Żydowskie dzieci<sup>12</sup>



Żydowskie dzieci w 1940 r.<sup>13</sup>



Dzieci w getcie warszawskim ok. 1942 r.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Grupińska A. *Z opowieści...*, dz. cyt.

<sup>11</sup> Marczyński J., *Jerzy Jurandot — Miasto skazanych, Stefania Grodzińska — Dzieci getta*, <https://www.rp.pl/arttykul/1103813-Jerzy-Jurandot---Miasto-skazanych--Stefania-Grodzienska---Dzieci-getta.html>

<sup>12</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: Szewczuk K., *Szmalcownicy i Sprawiedliwi żyli obok siebie*. „*Jedno żydowskie dziecko ocalisz a czworo moich zginie*”, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/nowa-ksiazka-anny-herbich-dziewczyny-sprawiedliwe-wywiad-onetu/crpkqtc>

<sup>13</sup> Fotografia pochodzi z artykułu *Jak żyć, gdy obok konają dzieci*, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/upodleni-zycie-w-warszawskim-getcie/09mmz36#slajd-5>

<sup>14</sup> Fotografia pochodzi ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego, <https://archiwum.rp.pl/arttykul/769976-Hamas:-Gaza-jak-Warszawa-1943.html>



Praca w getcie<sup>15</sup>



Dzieci w warszawskim getcie, 1941 r.<sup>16</sup>



Dzieci przenoszące żywność do getta<sup>17</sup>

<sup>15</sup> Fotografia pochodzi z artykułu *Piekło. Tam mordowali bohaterów*, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/pieklo-getta-tak-nazisci-mordowali-bohaterow-powstanie-w-getcie/807n4ge#slajd-9>

<sup>16</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: Waxman Z., *Kobiety w getcie. Poszłam do dzieci starszych i powiedziałam im, że to jest lekarstwo. One mi uwierzyły i wypily tyle, ile należało*, <https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,25202588,kobiety-w-getcie-poszlysmo-do-dzieci-starszych-i-powiedzialam.html>

<sup>17</sup> Fotografia ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego, dostępna przez: <https://natemat.pl/149309,nie-tylko-niemiec-ale-i-glod-byl-smiertelnym-wrogiem-tak-walczyli-z-nim-mali-bohaterowie-getta#>



Dziecięcý szmugiel<sup>18</sup>



Głodujące dzieci w getcie warszawskim<sup>19</sup>



Dzieci jedzące posiłek na ulicy getta<sup>20</sup>

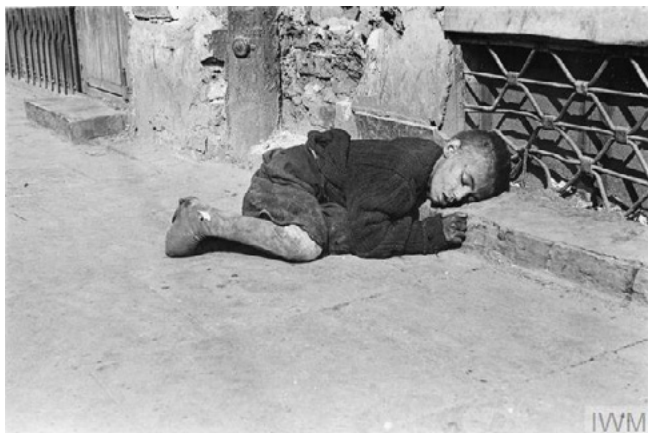
<sup>18</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: *Szmugiel w getcie warszawskim. Część druga*, <https://www.jhi.pl/blog/2015-07-14-szmugiel-w-getcie-warszawskim-czesc-druga>

<sup>19</sup> Fotografia z pochodzi artykułu: Procner M., *Mordowane przez matki tuż po narodzinach, głodzone, wyrzucane z pociągów na pewną śmierć. Jaki los czekał żydowskie dzieci?*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2019/10/06/mordowane-przez-matki-tuz-po-narodzinach-glodzone-wyrzucane-z-pociagow-na-pewna-smierc-jaki-los-czekal-zydowskie-dzieci/>

<sup>20</sup> Fotografia ze zbiorów US Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/pl/photo/children-eating-in-the-ghetto-streets-warsaw-poland-between-1940-and-1943>

## 2. Liczba dzieci w getcie warszawskim

Liczba ludności getta warszawskiego osiągnęła w kwietniu 1941 r. ok. 450 tys.<sup>21</sup>. W styczniu 1942 r. w warszawskim getcie przebywało ok. 35 tys. dzieci w wieku do 7 lat oraz ok. 50 tys. dzieci w wieku 7–14 lat. Zatem dzieci stanowiły blisko 20% całej populacji. Stale zmniejszała się ich liczba w getcie. Przyczynami były: głód, choroby, złe warunki higieniczne, zimno, brak opieki (po śmierci najbliższych), zmniejszająca się liczba narodzin (średnia liczba urodzin w 1941 r. wyniosła ok. 220 na miesiąc)<sup>22</sup>.



Śmierć dziecka na ulicy getta<sup>23</sup>

## 3. Głód

Niezwykle trudnym elementem życia dzieci w getcie był dojmujący głód. Minimum fizjologiczne, ustalone przez ekspertów Ligi Narodów w 1936 r., wynosiło ok. 2400 kalorii dziennie na osobę. Tymczasem średni przydział kartkowej żywności dla dorosłego mieszkańca getta w latach 1940–1942 nie przekraczał 400 kalorii dziennie, a w niektórych okresach był niższy niż 200 kalorii<sup>24</sup>. Dzieci dostawały połowę przydziału dorosłych mieszkańców getta.

<sup>21</sup> Sakowska R., *Ludzie z dzielnicy zamkniętej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 29.

<sup>22</sup> Tamże, s. 32.

<sup>23</sup> Fotografia ze zbiorów Imperial War Museum, zaczerpnięta z artykułu: Jankowska E., *Zabrali mu aparat, ale zdjęcia ukrył. Zarejestrował życie codzienne w warszawskim getcie w 1941 r. Dwa lata później już nie istniało*, dostępne przez <https://metrowarszawa.gazeta.pl/metrowarszawa/56,141636,23284448,zabrali-mu-aparat-ale-zdjecia-ukryl-zarejestrowal-zycie-codzienne.html>

<sup>24</sup> Dunin-Wąsowicz K., *Warszawa w latach 1939–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 287.



W miarę narastania braków żywności i głodu zwiększała się rola szmugłu<sup>25</sup>. Pod koniec 1941 r. szacowano, że w skali miesiąca oficjalne dostawy żywności do getta kosztują 1,8 mln złotych, gdy nielegalne (szmugiel) opiewają na 70–80 mln złotych, czyli 30 do 40 razy więcej<sup>26</sup>. „Bardzo dużą rolę w dostarczaniu nielegalnej żywności do getta warszawskiego odgrywały dzieci: (...) one właśnie żywią dzielnicę, (...) bez nich nie-jeden umarłby z głodu.



Odwaga małych szmuglerów<sup>27</sup>

Te dzieci to nie tylko żywiciela dzielnicy, ale zwykle źródło utrzymania rodziny (...). Te dzieci przedłużały życie pół miliona mieszkańców dzielnicy o rok. Jeśli kiedyś wystawi się pomnik zmarłym, zasługuje nań przede wszystkim to bohaterskie dziecko. Na pomniku tym należy wyryć słowa: Nieznanemu dziecku — przemytnikowi<sup>28</sup>.

### 1. Terror

Stałym elementem życia w getcie był niemiecki terror. Skierowany był on także przeciwko żydowskim dzieciom. Bicie, zmuszanie do nieludzkiej pracy, bezkarne zabijanie i na koniec wywózka do obozu zagłady, to codzienności dzieci z getta warszawskiego.

<sup>25</sup> *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, tom 14, Kolekcja Hersza Wasseraf

<sup>26</sup> 8 grudnia 1941 r. Adam Czerniaków zanotował w dzienniku rozmowę z dr. Ansbertem Rodeckiem, szefem referatu budżetowego urzędu komisarza do spraw dzielnicy żydowskiej: „Zwróciłem (...) Rodeckowi uwagę na bilans płatniczy ghetta: 1 800 000 zł legalnego przywozu, 30–40 razy tyle szmugiel. Czym te 80 mln zł miesięcznie pokrywa ghetto? Był zdumiony tymi liczbami”. *Adama Czerniakowa dziennik z getta warszawskiego. 6 IX 1939–23 VII 1942*, Warszawa 1982, s. 232

<sup>27</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: Szuchta R., *Odwaga małych szmuglerów z warszawskiego getta* [w:] *Cena odwagi*, pod red. Bartuś A., Trojański P., Fundacja na Rzecz MDSM i Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków/Oświęcim 2019, dostępny przez: [http://oipc.pl/pliki/CENA%20ODWAGI\\_Szuchta.pdf](http://oipc.pl/pliki/CENA%20ODWAGI_Szuchta.pdf)

<sup>28</sup> Hirszwald L., *Historia jednego życia*, Warszawa 2000, ss. 281–282.

## 2. Warunki mieszkaniowe

Po zamknięciu getta warszawskiego (16 listopada 1940 r.)<sup>29</sup> i licznych przesiedleniach ludności żydowskiej znacznie pogorszyły się warunki mieszkaniowe. Początkowo na jedną izbę przypadało 5–6 osób, później 8–9 osób<sup>30</sup>.



## 6. Wielka akcja likwidacyjna

W dniu 22 lipca 1942 roku rozpoczęła się w warszawskim getcie „wielka akcja wysiedleńcza”, będąca częścią Akcji Reinhard, która miała na celu biologiczną zagładę Żydów. Akcja trwała przez dwa miesiące, do 21 września 1942 r.

Kadr z filmu *Korczak* w reż. Andrzeja Wajdy<sup>31</sup>

W dniu 5 sierpnia 1942 r. Janusz Korczak ze swoimi wychowankami z Domu Sierot zaprowadzony został na Umschlagplatz. Świadek tej sceny Nachum Remba pisał: „Na czele pochodu szedł Korczak. Nie! Tego obrazu nigdy nie zapomnę. To nie był marsz do wagonów, to był zorganizowany, niemy protest przeciwko bandytyzmowi! (...) Były to pierwsze żydowskie szeregi, które szły na śmierć z godnością, ciskając barbarzyńcom spojrzenia pełne pogardy (...). Gdy Niemcy zobaczyli Korczaka, pytali: »Kim jest ten człowiek?«<sup>32</sup>.

Władysław Szpilman później napisał: „5 sierpnia (...) przypadkowo stałem się świadkiem wymarszu Janusza Korczaka i jego sierot (...). Spędził z nimi długie lata swojego życia i teraz, w ich ostatniej drodze, nie chciał ich zostawiać samych. Chciał im tę drogę ułatwić. Wy tłumaczył sierotom, że mają powód do radości, bo jadą na wieś (...). Gdy spotkałem ich na Gęsiej, dzieci idąc, śpiewały chórem, rozpromienione, mały muzyk im przygrywał, a Korczak niósł na rękach dwoje najmłodszych, także uśmiechniętych, i opowiadał im coś zabawnego<sup>33</sup>. Podobny los spotkał dzieci z innych sierocińców i domów opieki.

<sup>29</sup> Więcej informacji na ten temat w: Majchrowska A., *Zamknięcie getta warszawskiego*, <https://www.jhi.pl/blog/2019-11-15-zamkniecie-getta-warszawskiego>

<sup>30</sup> Na podstawie: *Getto warszawskie*, <http://www.dws-xip.pl/reich/zaglada/getto6.html>

<sup>31</sup> Kadr z filmu *Korczak* w reż. A. Wajdy pochodzi z artykułu: *Janusz Korczak. Zginął z 200 dziećmi w komorze gazowej, do końca trzymały go za ręce*, <https://facet.wp.pl/janusz-korczak-zginal-z-200-dziecmi-w-komorze-gazowej-do-konca-trzymaly-go-za-rece-6022688789255297a>

<sup>32</sup> *75 lat temu Janusz Korczak ze swoimi wychowankami wywiezieni zostali obozu zagłady w Treblince*, <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1062623,75-lat-temu-janusz-korczak-trafil-do-obozu-zaglady-w-treblince.html>

<sup>33</sup> *Janusz Korczak. Zginął z 200 dziećmi w komorze gazowej, do końca trzymały go za ręce*, <https://facet.wp.pl/janusz-korczak-zginal-z-200-dziecmi-w-komorze-gazowej-do-konca-trzymaly-go-za-rece-6022688789255297a>

## ZAŁĄCZNIK NR 3

### Getto Warszawskie — los dzieci

#### 1. Marzenia dzieci: *Bajka o królewiczu i cudownym kraju*



W Instytucie Yad Vashem w Jerozolimie przechowywany jest album z ilustracjami do opowieści pt. *Bajka o królewiczu i cudownym kraju*<sup>34</sup>. Pomimo „bajkowej” scenarii jest to opowieść o getcie i jego mieszkańcach. Prawdopodobnie bajka powstała w getcie łódzkim w 1942 r. — w trakcie wielkiej akcji deportacji.

Nieznany jest autor *Bajki*, ale utwór napisano świąteczną polszczyzną i opatrzono 17 rysunkami wysokiej jakości.

a) „Bajka o królewiczu i cudownym kraju/  
gdzie mimo głodu i nieurodzaju/  
3 pokolenia pracowały w chwile radosne/  
poprzez zimę, jesień, lato, wiosnę.

b) (...) Pracują wszyscy na kraju chwałę/

i godziny całe spędzają nad maszynami.

c) Suknie wylatują już drzwiami,/ pasków układają się całe stosy/  
od nich zależą przecież Raju losy.

d) (...) »Hej! hej! hu! ha! hip! hip! Hola!/  
Sapią dzieciaczki, jak małe miechy,/ z nimi się budzą z snów zimowych pola./  
Ile wesela! Ile uciechy!

e) Wszystko odżywa, w powietrzu czuć wiosnę,  
wznoszą się ku niebu okrzyki radosne./  
Rozśpiewana dziatwa w tym kwitjącym maju,  
wkracza zwycięsko do Zamku — Raju<sup>35</sup>.

#### 2. Rzeczywistość getta

Brak żywności, dojmujący głód, choroby, brak opieki (po śmierci bliskich), terror, a w końcu zagrożenie śmiercią — to rzeczywistość getta, która była udziałem dzieci.

<sup>34</sup> Album z *Bajką o królewiczu...* został znaleziony po wojnie w ruinach getta przez Abrahama Jasni. Po jego śmierci w 1971 r. został przekazany do Yad Vashem przez jego żonę.

<sup>35</sup> Tekst *Bajki o królewiczu i cudownym kraju* oraz fotografia pochodzą ze strony: <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/educational-materials/ghetto-lodz/legende.html>

### 3. Praca dzieci w getcie warszawskim

W czasie okupacji niemieckiej w getcie warszawskim powstawały, jak grzyby po deszczu, przedsiębiorstwa — tzw. szopy, których właścicielami byli Niemcy z Hamburga, Bremy, Lubeki, Gdańska<sup>36</sup>.

Największymi z nich byli: Fritz Schultz z Gdańska i Walter Casper Toebbens z Bremy. Szopy (warsztaty) Toebbensa produkowały m.in. na potrzeby Wehrmachtu mundury i różne wyposażenie. Szopy Schultza zajmowały się produkcją futer, wyrobów ze skóry i obuwia dla niemieckiego wojska.

Szopy krawieckie Toebbensa zatrudniały w 1941 r. kilka tysięcy rzemieślników, a w połowie 1942 r. ok. 500. Podobne zatrudnienie było w szopie szewskim i futrzarskim Schultza. Praca w nich była ciężka, a płace raczej symboliczne. Jednak o takie zatrudnienie zabiegali wszyscy, gdyż początkowo zapewniało ono ochronę przed głodową śmiercią i wywózką do obozu.



Jeden z szopów Toebbensa, ulica Prosta 14<sup>37</sup>

W getcie do połowy 1942 r. działało także wiele przedwojennych firm, które po utworzeniu dzielnicy żydowskiej nie mogły się z niej wyprowadzić. Były to warsztaty szewskie, krawieckie, rymarskie, stolarskie i kuśnierskie<sup>38</sup>.

<sup>36</sup> Majewski J., *Przedsiębiorcy z Niemiec zakładali firmy w getcie*, [https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,95190,8770229,Przedsiębiorcy\\_z\\_Niemiec\\_zakladali\\_firmy\\_w\\_getcie.html](https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,95190,8770229,Przedsiębiorcy_z_Niemiec_zakladali_firmy_w_getcie.html)

<sup>37</sup> Fotografia pochodzi z artykułu *Elpiter — sędzia turnieju w getcie*, <http://szachowavistula.pl/felietony/index.php?action=artikel&cat=6&id=976&artlang=pl>

<sup>38</sup> Tamże.

Zakłady niemieckie zatrudniały dzieci, które wykonywały proste prace: chłopcy prostowali igły, przybijali podeszwy, dziewczynki szyły na maszynach, wycinały wkładki do butów, plotły warkocze ze słomy. Praca była często ponad ich siły, dzieci miały nadzieję na przetrwanie i ocalenie. Była to jednak nadzieja złudna: „Z 7 na 8 sierpnia [1942 r.], z piątku na sobotę Toebbens zwołał zamożniejszych Żydów i oświadczył, że trzeba dożywić dzieci i że ma możliwość kupić żywność. Zebrał kilkadziesiąt tysięcy złotych, a dnia 8 sierpnia poradził dzieci wysłać do ogródka — niedługo przyjechało gestapo i zastrzeliło dzieci. Do wysiedlenia Toebbens był kupcem-wyzyskiwaczem, z chwilą wysiedlenia stał się krwiopicją przy osiągnięciu majątków, a z chwilą powstania i likwidacji getta — pełny SS-owiec”<sup>39</sup>. Pozostawała jedyna metoda ocalenia — ucieczka z getta warszawskiego.



Praca przymusowa w fabryce odzieży w getcie warszawskim<sup>40</sup>

#### 4. Mali szmuglerzy

W getcie warszawskim panował dojmujący głód. Głodowe racje żywnościowe można było zwiększyć jedynie poprzez szmugiel spoza getta — ze strony aryjskiej. Przedzieranie się przez mur getta, poszukiwanie żywności po stronie aryjskiej, a w końcu powrót do getta — te działania były obarczone dużymi zagrożeniami. Mogły zakończyć się nawet śmiercią.

„Dzieci te śmiały się śmierci w oczy, dla nich nie było strachu, ryzyka, deszczu, zimy, mrozu, nic nie ustraszalo ich, wiedziały, co czynią. Takie dziecko ratowało przecież rodzinę z głodowej śmieci (...). Towar ładowały do marynarki, wypełniając przestrzeń między podszewką a materiałem. Wyglądało to, jakby miały skrzydła. Tak, to

<sup>39</sup> Tamże.

<sup>40</sup> Fotografia nieznanego autora pochodzi z publikacji: Rytkowski A., *Męczeństwo, walka, zagłada Żydów w Polsce, 1939–1945*, Wyd. MON, Warszawa 1960. Zaczepnięto ze strony: <http://fcit.usf.edu/Holocaust/gallery/p209.htm>

byli prawdziwi aniołowie — leciały przez wach [warty], trzymając wątłymi rączkami towar, by podszewka czasami się nie rozerwała i towar by się nie wysypał. Ileż to razy policjanci na rozkaz Niemca złapali takich biedaków i zaprowadziwszy ich do budki, zabierali im wszystko, jeszcze pobijając ich” — pisał o nich Mietek Pachter — mieszkaniec getta.

„Z towarem trzeba było uważać, jak jest zmiana policji. Byli tacy, którym się płaciło, inni zaraz łapali albo bez pardonu strzelali. Często cały towar się »spalił« — dwa razy zabrali mi wszystko, a miałem wtedy drogi towar: żyto i cukier (...). Byli mali żydowscy chłopcy, którzy nie mieli dużo pieniędzy na handel ani wiele siły do dźwignia. Oni skakali pod drutami i po murze, jak wiewiórki. Nabrali ziemniaków albo zboża w zanadrze, za koszulę i tak przenosili. Ja potrafiłem przenieść naraz 20 kg ziemniaków albo cebuli”<sup>41</sup> — Jurek Erner, szmugler.

## ZAŁĄCZNIK NR 4

### Ocalenie

#### 1. Możliwości ocalenia

Jedyną możliwością ocalenia dzieci w getcie była ich ucieczka na stronę aryjską i ukrycie. Jednak udzielenie dzieciom pomocy było niezwykle trudne. Gubernator Hans Frank 15 października 1941 r.<sup>42</sup> wydał rozporządzenie przewidujące karę śmierci dla każdego Polaka, który udzieli schronienia Żydowi lub pomoże mu w inny sposób.

Podobne obwieszczenie grożące śmiercią osobom pomagającym Żydom wydał gubernator dystryktu warszawskiego Ludwig Fischer 10 listopada 1941 r.:

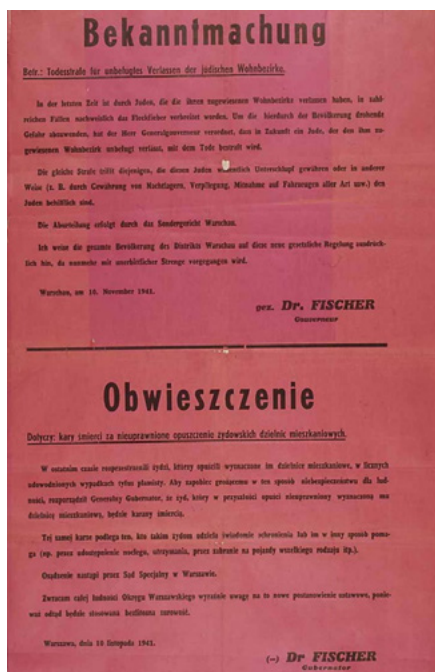
„W ostatnim czasie rozprzestrzenili Żydzi, którzy opuścili wyznaczone im dzielnice mieszkaniowe, w licznych udowodnionych wypadkach tyfus plamisty. Aby zapobiec grożącemu w ten sposób niebezpieczeństwu dla ludności, rozporządził Generalny Gubernator, że Żyd, który w przyszłości opuści nieuprawniony wyznaczoną mu dzielnicę mieszkaniową, będzie karany śmiercią.

Tej samej karze podlega ten, kto takim Żydom udziela świadomie schronienia lub im w inny sposób pomaga (np. przez udostępnienie noclegu, utrzymania, przez zabranie na pojazdy wszelkiego rodzaju itp.).

---

<sup>41</sup> *Jeladim min warsza getaot. Uczniowie Zespołu Szkół Ogólnokształcących im. Marii Dąbrowskiej w Komorowie pamięci dzieci z warszawskiego getta*, [https://e-isbn.pl/IsbnWeb/record/show\\_cover.pdf?picture\\_id=19087](https://e-isbn.pl/IsbnWeb/record/show_cover.pdf?picture_id=19087)

<sup>42</sup> Na podstawie: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie\\_represje\\_wobec\\_Polak%C3%B3w\\_pomagaj%C4%85cych\\_%C5%BBydom](https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie_represje_wobec_Polak%C3%B3w_pomagaj%C4%85cych_%C5%BBydom)



Obwieszczenie L. Fischera z dnia 10 listopada 1941 r.<sup>43</sup>

Osądzenie nastąpi przez Sąd Specjalny w Warszawie. Zwracam całej ludności Okręgu Warszawskiego wyraźnie uwagę na to nowe postanowienie ustawowe, ponieważ odąd będzie stosowana bezlitosna surowość<sup>44</sup>.

## 2. Odróżnić „przyjaciela od wroga”<sup>45</sup>

Zgodnie z szeregiem rozporządzeń niemieckich, Żydom (dzieciom jak i dorosłym) zabronione było mieszkanie i przebywanie poza murami getta po stronie aryjskiej. Taka „zbrodnia” była karana przez Niemców śmiercią. Również za udzielenie pomocy w opuszczeniu getta i zapewnienie schronienia żydowskiemu uciekinierowi, groziła kara śmierci<sup>46</sup>.

<sup>43</sup> Afisz ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie\\_represje\\_wobec\\_Polak%C3%B3w\\_pomagaj%C4%85cych\\_%C5%BBBydom](https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie_represje_wobec_Polak%C3%B3w_pomagaj%C4%85cych_%C5%BBBydom)

<sup>44</sup> Treść obwieszczenia. Tamże.

<sup>45</sup> Nechama Tec, w swojej pracy *When Light Pierced the Darkness*, używa pojęcia „oddzielenie przyjaciela od wroga”.

<sup>46</sup> Rozporządzenia przewidujące karę śmierci dla Żydów za opuszczanie getta i przebywanie po aryjskiej stronie oraz dla Polaków za udzielanie im pomocy, były często ogłaszane w latach 1941, 1942, 1943 przez władze niemieckie różnego szczebla: Hans Frank, Gubernator Generalnej Guberni; Ludwig Fisher, Gubernator Warszawy oraz gubernatorzy innych dystryktów GG; a także lokalni dowódcy SS i policji. Jako pierwszy dla całej GG takie rozporządzenie wydał Hans Frank 29 kwietnia 1941 i 15 października 1941. Niemieckie rozporządzenia przeciwko Żydom w okupowanej Polsce były szeroko omawiane i dokumentowane. Patrz np. Gutman I., *Encyclopedia of the Holocaust*, New York and London, 1990; Sakowska R., *Ludzie z dzielnicy zamkniętej* i Szarota T., *W okupowanej Warszawie dzień powszedni*, Warszawa, PWN, 1978.

Większość świadectw dzieci zawiera wspomnienia o przenosinach na aryjską stronę i dalszych losach. Wspomnienia wskazują na zróżnicowane formy współdziałania z Polakami. W tych relacjach dominują dwie postawy polskiego otoczenia: bezinteresowna pomoc i działanie na szkodę dzieci.



Obwieszczenie dowódcy SS i policji na dystrykt warszawski z 5 września 1942 grożące śmiercią za wspieranie żydowskich uciekinierów<sup>47</sup>

### 3. Powody ratowania żydowskich dzieci

Dlaczego zaangażowano się w ratowanie dzieci żydowskich z getta?

Kategorie osób angażujących się w ratowanie i ochronę żydowskich dzieci:

L. P.	Kategorie osób	Przyczyny udzielania pomocy
1.	Altruści — znający środowisko żydowskie	Mający przyjaciół żydowskich przed wojną
2.	Altruści nie znający środowisk żydowskich	Powodowani nakazem moralnym i obowiązkiem patriotycznym
3.	Pomagający Żydom dla chęci zysku.	Chęć zdobycia pieniędzy w celu poprawienia swoich warunków bytowych
4.	Pomagający Żydom wyłącznie dla zysku	Łatwe zdobycie majątku; nie chodziło im o dobro Żydów

<sup>47</sup> Afisz ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie\\_represje\\_wobec\\_Polak%C3%B3w\\_pomagaj%C4%85cych\\_%C5%BBydom](https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemieckie_represje_wobec_Polak%C3%B3w_pomagaj%C4%85cych_%C5%BBydom)



Często jednak następowało „łączenie” różnych przyczyn i decydowały różne względy emocjonalne (np.: czułość i przywiązanie do bezbronnych dzieci; pragnienie posiadania dziecka; nienawiść, jaką żywili do Niemców za cierpienia rodzinie; a w przypadkach chrześcijańsko-żydowskich małżeństw więzi emocjonalne i lojalność wobec żydowskich członków).

Grupy osób ratujące dzieci żydowskie<sup>48</sup>:

L.P.	Grupy osób
1.	Z poświęceniem ratujący dzieci
2.	Aktywnie wspierali dzieci po stronie aryjskiej i troszczyli się o nie
3.	Przypadkowi pomocnicy
4.	Reszta otoczenia: różnicowanie — od obojętności poprzez pozytywną obojętność, po postawy negatywne i wrogość

#### 4. Pomoc i ocalenie

Pomoc dzieciom i nastolatkom (szacunkowe dane Ireny Sendlerowej)<sup>49</sup>

L.P.	ilość osób objętych pomocą	gdzie były ukrywane
1.	1300	polskie rodziny
2.	500	zakłady prowadzone przez zgromadzenia zakonne
3.	500	zakłady Rady Głównej Opiekuńczej
4.	200	Miejskie Pogotowie Opiekuńcze w Domu ks. Boduen
5.	100	partyzantka (nastolatki 15-16 lat)
Razem	2600	5 możliwości

<sup>48</sup> Opracowano na podstawie: Michlic J.B., *Dzieci żydowskie w Polsce w czasie okupacji niemieckiej*, <http://www.otwarta.org/dzieci-zydowskie-w-polsce-w-czasie-okupacji-niemieckiej/>

<sup>49</sup> Prekerowa T., *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy 1982, ss. 215–216.

W celu ratowania dzieci żydowskich w sierpniu 1943 r. powołano Referat Dziecięcy „Żegoty”, którego kierowniczką została Irena Sendlerowa „Jolanta”. Dzieci były ukrywane u przybranych rodzin, w publicznych domach sierot i innych instytucjach (np. domach zakonnych, domach sierot). Rodziny ukrywające dzieci otrzymywały środki na ich utrzymanie i odpowiednie, polskie dokumenty dla dzieci.

„Żegota” pomogła w ukryciu ok. 1300 dzieci u polskich rodzin zastępczych. W sumie udzielono pomocy ponad 2500 żydowskim dzieciom<sup>50</sup>.

#### 5. Pomoc dzieciom z getta

W sierpniu 1942 r. w Warszawie ukazało się rozporządzenie o sprowadzeniu na Umschlagplatz wszystkich dzieci z getta i ich wywózce. Jediną formą ocalenia dzieci było ich wyprowadzenie z getta<sup>51</sup>.

Dzieci zaczęto przemycać na „stronę aryjską” różnymi sposobami: tramwajami, ciężarówkami kolumny sanitarnej, przez budynek sądów na ul. Leszno czy przez piwnice kamienic sąsiadujących z gettem. Małe dzieci (po uspieniu środkami nasennymi) wynoszono z getta w koszach, workach, skrzyniach.

Następnie dzieci trafiały do mieszkań stanowiących punkty opiekuńcze, gdzie nadawano im nowe imiona i nazwiska, uczono języka polskiego i przystosowywano do życia w nowym otoczeniu. Po tych działaniach dzieci były przekazywane do polskich rodzin zastępczych, różnych miejskich zakładów opiekuńczych lub instytucji kościelnych (klasztory)<sup>52</sup>.

#### 6. Niebezpieczna pomoc

Udzielanie pomocy ludności żydowskiej było czynem heroicznym, wymagającym dużej odwagi i wytrwałości.

Musiała być to działanie w konspiracji, z obawy na represje Niemców (zakazy pomocy, kary) i sąsiadów, którzy często ze strachu, zysku czy niechęci mogli złożyć donos<sup>53</sup>.

Polacy musieli zapewnić schronienie, utrzymanie i bezpieczeństwo ukrywanej osobie, często kosztem bezpieczeństwa własnej rodziny. Jednak w większości względy humanitarne i związki emocjonalne przeważały w pomocy udzielanej żydowskim dzieciom.

<sup>50</sup> Na podstawie: *Rada Pomocy Żydom „Żegota” — fenomen w okupowanej Europie*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/43550,Rada-Pomocy-Zydom-Zegota-fenomen-w-okupowanej-Europie.html>

<sup>51</sup> *Zakończenie wielkiej akcji likwidacyjnej w getcie warszawskim*, <https://www.jhi.pl/en/blog/2019-09-20-zakonczenie-wielkiej-akcji-likwidacyjnej-w-getcie-warszawskim>

<sup>52</sup> *Sendlerowa i jej łączniczki przemycały dzieci z getta na różne sposoby*, <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1122725,irena-sendlerowa-i-dzieci-z-getta.html>

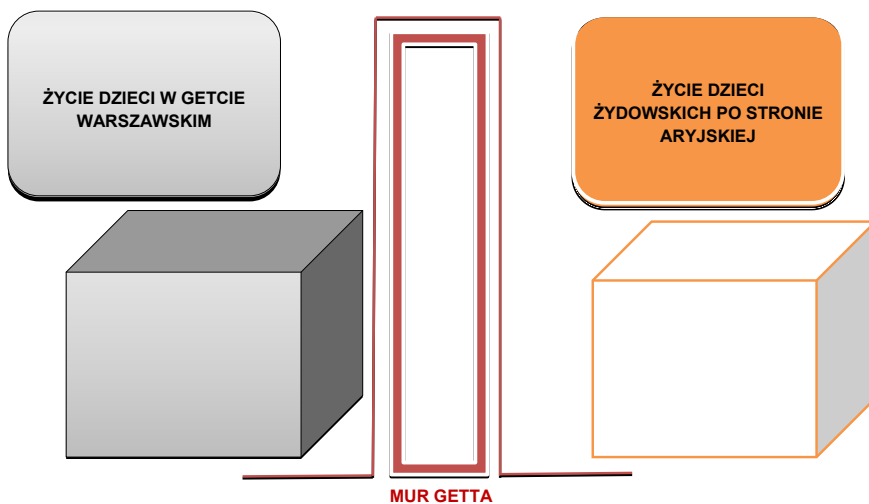
<sup>53</sup> Na podstawie: *Postawy Polaków wobec Żydów podczas zagłady*, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/kim-sa-sprawiedliwi/postawy-polakow-wobec-zydow-podczas-zaglady>



Dzieci z getta warszawskiego<sup>54</sup>

## ZAŁĄCZNIK NR 5

### Życie dzieci getta warszawskiego



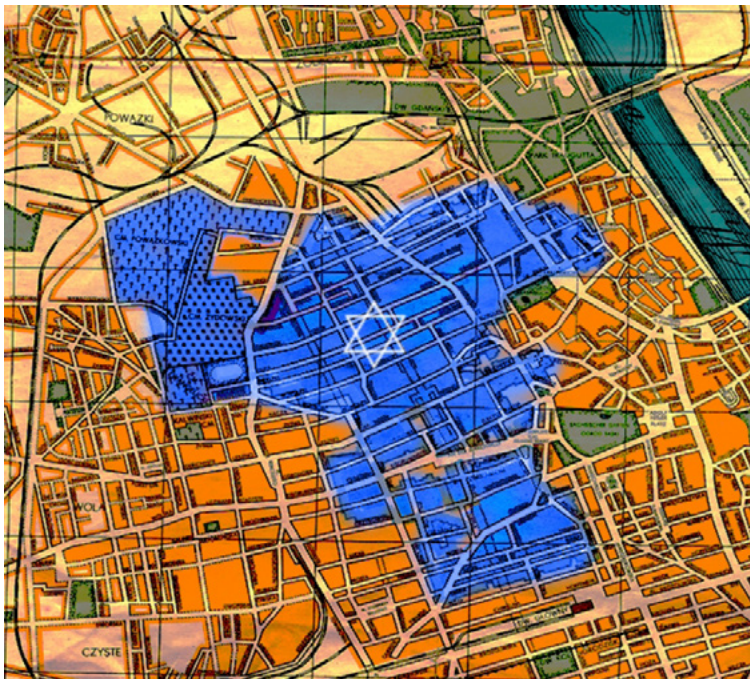
<sup>54</sup> Fotografia pochodzi z artykułu: *Kim jest dziecko z tego zdjęcia? Czy przeżyło*, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/rocznica-powstania-w-getcie-warszawskim-najbardziej-znane-zdjecie-z-getta/m68kdks#slajd-6>



## ZAŁĄCZNIK NR 6

### Plan getta warszawskiego

Fragment niemieckiego planu miasta z 1941 r. z zaznaczonymi niebieską linią granicami getta warszawskiego<sup>55</sup>



<sup>55</sup> Fragment planu Warszawy pochodzi ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej, <https://muzeum1939.pl/powstanie-w-getcie-warszawskim-19-kwietnia-16-maja-1943-r/aktualnosci/1253.html>

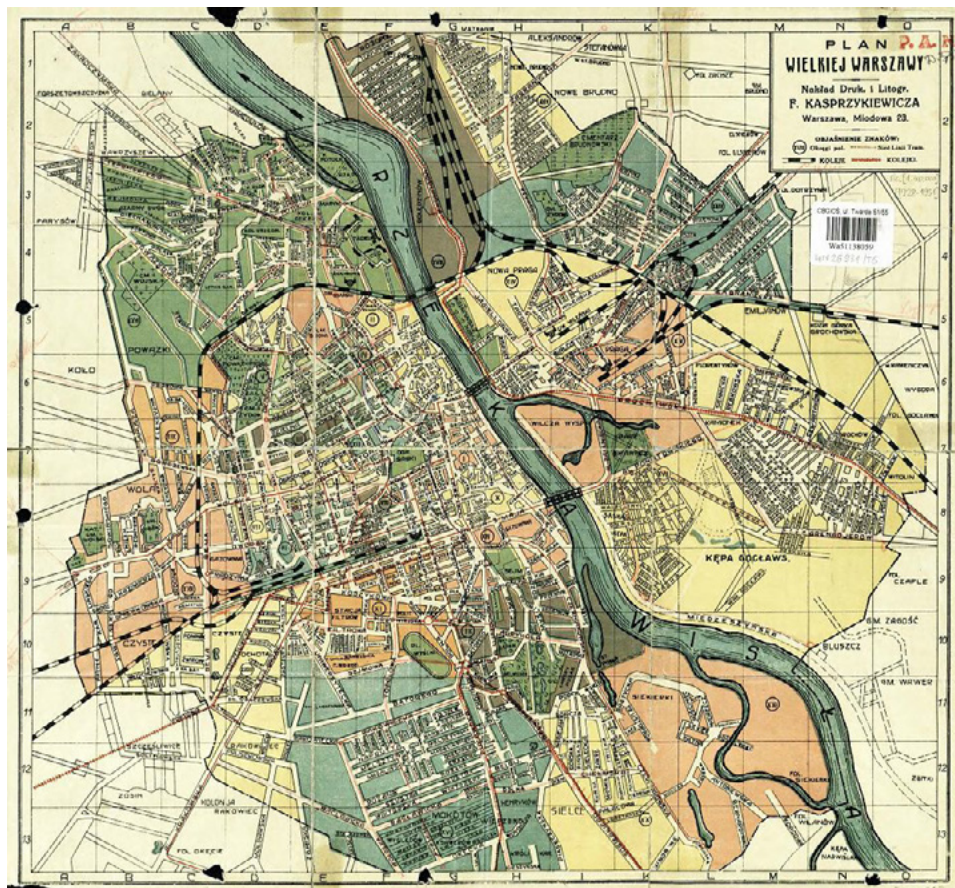


Lokalizacja warszawskiego getta (wg Ch. Rolanda)<sup>56</sup>

<sup>56</sup> Ilustracja pochodzi ze strony: [https://www.umb.edu.pl/medyk/tematy/historia/tajne\\_nauczanie\\_medyzny\\_w\\_warszawskim\\_getcie\\_](https://www.umb.edu.pl/medyk/tematy/historia/tajne_nauczanie_medyzny_w_warszawskim_getcie_)

# ZAŁĄCZNIK NR 7

## Plan Warszawy z 1928 r.<sup>57</sup>



<sup>57</sup> Plan Warszawy z roku 1928 pochodzi ze strony: [https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,54420,13159152,Goracy\\_spor\\_Grochow\\_to\\_nie\\_Praga\\_Poludnie.htm](https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,54420,13159152,Goracy_spor_Grochow_to_nie_Praga_Poludnie.htm)